Sami Pihlström
Uskontotieteellistä voimistelua

Teemu Taira, *Notkea uskonto*. Eetos, Turku 2006. 236 s.

Uskontoa koskevassa keskustelussa, niin tieteellisessä kuin arkipäiväisessäkin, lähdetään helposti liikkeelle essentialismista eli kuvitellaan, että kaikilla uskonnollisuuden ilmentymillä on yksi, yhteinen olemus, jokin sellainen ydin, joka tekee niistä uskontoja tai uskonnollisia ajattelun ja toiminnan tapoja. Turkulainen uskontotieteilijä Teemu Taira tarjoaa artikkelikokoelmassaan notkistusliikkeitä uskontokeskusteluun. Zygmunt Baumanin ”notkean modernin” käsitettä soveltaen hän puhuu hauskasti ja osuvasti ”notkeasta uskonnosta” ja uskonnon ”notkistumisesta” onnistuen näin kiinnostavasti artikuloimaan nykykulttuurin sekavuutta. Yhtäältä elämä ja yhteiskunta useimmissa länsimaissa maallistuvat, mutta toisaalta uskonnollisuus pysyy osana ihmisten kokemusmaailmaa ja etsii uusia muotoja. Tämän kehityskulun ymmärtämiseksi uskontoa ei pidä irrottaa muusta kulttuurista ja yhteiskunnasta erilliseksi saarekkeeksi – eikä varsinkaan kiinteäksi oppijärjestelmäksi – vaan sitä on syytä tarkastella kulttuurintutkijan käsitteellis-empiirisin menetelmin osana moni-ilmeistä inhimillisen toiminnan verkostoa.

Teos sisältää tuoreita, perinteisiä ennakko-oletuksia haastavia pohdintoja uskonnosta sen notkistuneissa muodoissa. Aineistoa on valikoitu suureksi osaksi populaarikulttuurin puolelta, varsinkin valkokankaalta. Kirjan artikkeleista ”Gibsonin nahkajeesus” käsittelee Mel Gibsonin kohuelokuvaa *The Passion of the Christ* (2004), ”Fundamentalismi, hedonismi ja modernin identiteetin kriisi” Udayan Prasadin elokuvaa *Poikani fanaatikko* (1997) ja ”Balkanismi, etnisyys ja kuvien voima” Emir Kusturican elokuvaa *Underground* (1995). Viimeinen artikkeli ”Uskonnon ja kulttuurin kuvaaminen: erottelu ja yhtenäistäminen” valottaa uskontoajattelun stereotypioita *Helsingin Sanomissa* ilmestyneen *Valtiaat*-sarjakuvan kautta.

”Uskonto luokittelevana kategoriana” -kirjoituksen aineisto on niin ikään tuttua populaarikeskustelusta, sillä esimerkkinä uskontoon liittyvistä luokitteluista käytetään wicca-yhteisöä, joka ei Suomessa ole saanut uskonnollisen yhdyskunnan virallista statusta. Monin paikoin kirjassa viitataan myös ”henkisyyden” nousuun perinteisistä uskonnoista ja niiden opeista riippumattomana, liike-elämänkin vainuamana ilmiönä, samoin kuin notkean uskonnon affektiivisuuteen eli siihen, että ”hyvät fiilikset” saattavat merkitä enemmän kuin oppisisällöt.

Filosofisesti antoisimpia teoksen artikkeleista lienevät sekularisaatioteesin kantavuutta arvioiva ”Maallistumisesta notkistumiseen” ja uskonnolliseen perinteeseen kuulumista problematisoiva ”Tradition notkistuminen”. Erityisen teräviä ovat ensi kuulemalta ehkä paradoksaaliset huomiot paljon puhutusta fundamentalismin noususta yhtenä uskonnon notkistumisen piirteenä: kun uskonnollisesta elämästä on tullut aiempaa epämääräisempää ja epävarmempaa, pitäytyminen tiukasti yhden tradition sisällä näyttäytyy monille houkuttelevana tapana selviytyä kaaoksesta.

Normatiivinen taso?

Filosofeja jää kuitenkin Tairan, kuten monien muidenkin uskontotieteilijöiden, sinänsä kiinnostavissa ja valaisevissa tarkasteluissa vaivaamaan normatiivisen, uskonnonfilosofisen tason ohuus. Uskonnollisten ilmiöiden normatiivista arviointia pyritään uskontotieteessä yleensä välttämään, joskin esimerkiksi Gibson-kirjoituksessaan Taira tulee kyllä varsin perustellusti kritisoineeksi tarkastelemaansa elokuvaa osana yhdysvaltalaista konservatiivista kristillisyyttä. Voitaisiin tietenkin sanoa, ettei tutkijan tule arvioida tuota tai mitään muutakaan kristinuskon tai minkään muun uskonnon muotoa, vaikka luokittelisi tutkimuskohteensa sen alaisuuteen. Tutkija vain kuvaa ja selittää. Silti jää epäselväksi, voidaanko tyystin välttää (implisiittisiä) normatiivisia moraalisia ja/tai uskonnollis-teologisia kannanottoja, kun uskonnollisuutta koskevia luokitteluja tai kategorisointeja laaditaan tai kyseenalaistetaan. Taira myöntää, että hänen tutkimuksessaan on jatkuvasti mukana uskontotieteen ja kulttuurintutkimuksen teorioita, käsitteitä ja tutkimuskäytäntöjä tematisoiva metataso, ”se miten pitäisi tai miten voitaisiin tutkia” (13). Tällaikään tasolla ei toki pohdita, ”miten pitäisi uskoa”, mutta Tairan tekstin lukijan on vaikea välttyä ajatukselta, että jotakin on vaarassa mennä sekä eettisesti että uskonnollisesti vinoon sellaisen ”uskovan” ajattelussa, joka

perustaa uskonsa vaikkapa Gibsonin elokuvan kaltaisten tuotosten varaan.

Filosofi joutuu kysymään uskontotieteilijältä, eikö normatiivinen uskonnonfilosofia, jossa pohditaan uskonnollisten uskomusten rationaalisuutta tai uskonnollisen kielen merkitystä, kerro *mitään* mielenkiintoista uskonnollisuudesta. Vai onko se yksinkertaisesti aivan eri hanke kuin sosiologisesti ja kulttuurintutkimuksellisesti orientoitunut empiirinen tutkimus? En haluaisi nähdä näiden välillä terävää rajaa. Abstrakteimmankin uskonnonfilosofin on kytkettävä tarkastelunsa joihinkin historiallisiin tai nykyisiin uskonnollisen ajattelun ja toiminnan muotoihin, joten kokonaan ”empiiristä aineistoa” ei uskonnonfilosofiassakaan voida välttää.

Moni uskonnonfilosofi tosin nojautuu asiaa juuri pohtimatta yksinomaan juutalais-kristillisen monoteismin perinteeseen, ja juuri tällaiselle filosofille Tairan tradition notkistus on tärkeää luettavaa. Toisaalta empiirinen uskontotieteilijä tai uskontoa kulttuurintutkimuksen keinoin lähestyvä puolueeton tarkkailija ei voine tyystin irrottautua normatiivisten kommenttien (implisiittisestä) esittämisestä.

Tuskin voidaan täysin välttää asettumasta esimerkiksi sellaiseen positioon, josta avautuu normatiivisia – joskin kontekstisidonnaisia ja antiessentialistisia – erotteluja aidon ja epäaidon uskonnollisuuden, vaikkapa uskon ja taikauskon, välillä. ”Neutraaliin” asemaan linnoittautuva tutkija, jollaiseksi *en* toki Tairaa väitä, saattaa sulkea itseltään eräitä uskonnollisuuden ymmärtämisen mahdollisuuksia.

En siis ole varauksetta valmis yhtymään antiessentialistis-nominalististen tutkijoiden näkemykseen, jonka mukaan ”kysymys siitä, mikä todella on uskonto ja mikä ei, on uskontoteoreettisesti merkityksetön” (112). Tämä kysymys voi asettua uskonnollisten perinteiden ja näkökulmien sisällä. Sellaisena se voi saada ”uskontoteoreettista”, ainakin uskonnonfilosofista merkitystä. Kysymyksen pitäminen esillä, avoimena, pohdittavana ei kuitenkaan edellytä turvautumista essentialismiin siihen vastaamisessa, puhumattakaan yksioikoisten aitojen ja epäaitojen uskontojen välistä erottelua kuvaavien stereotypioiden ylläpitämisestä. Kysymys voi jäädä pysyvästi avoimeksi uskonnollisen elämän ongelmallisuutta määrittäväksi tilaksi, eikä tarvitse olettaa, että siihen vastaaminen ylipäänsä olisi mahdollista.

Arkinen uskonto?

Lisäksi voidaan pohtia, tekeekö uskontotieteessä suosittu uskonnon lähestyminen ”tavanomaisena ja arkisena ilmiönä” (206) aina oikeutta uskonnoille erityisinä tutkimuskohteina, käytäntöinä, jotka ainakin ”sisältäpäin” koetaan hyvin syviksi ja perustaviksi.

Vaarana on uskonnollisuuden banalisointi, jos uskonto notkistetaan yhtä arkiseksi kuin vaikkapa shoppailu kauppakeskuksessa. Toisaalta aito–epäaito-erottelua (varauksin, kriittisesti, problematisoiden) ylläpitävä uskonnonfilosofikin voi ajatella, että miltei mikä tahansa elämän alue *voi* osoittautua uskonnollisesti relevantiksi. Tällöinkin jää jäljelle filosofinen kysymys siitä, pitäisikö näin olla, eli kysymys, onko tuollainen elämä, oma tai toisten, ”aidosti” uskonnollista.

Tairalta olisi kenties voitu odottaa – hieman epämääräistä perheyhtäläisyyteen nojautumista eksplisiittisemmin – viittauksia Ludwig Wittgensteinin inspiroimaan uskonnonfilosofiaan, jossa on korostettu uskonnollisten kielenkäyttötapojen (”kielipelien”) ja elämänmuotojen kuvaamista, erotuksena niiden selittämiselle tai arvioimiselle uskonnon ulkopuolisin, neutraalein (esimerkiksi tieteellisin) kriteerein. Jos wittgensteinilaisuus etääntyy liian kauas todellisista uskonnollisista käytännöistä, olisi ehkä luontevaa kokeilla vaihtoehtona John Deweyn *A Common Faith* (1934) -teoksen pragmatistis-naturalistista uskonnonfilosofiaa, jossa kieltäydytään tekemästä jyrkkää eroa uskonnollisen kokemuksen ja muun ideaalisten päämäärien tavoittelun välillä. Näiden antiessentialististen lähestymistapojen kontekstissa on mahdollista – ainakin jossain määrin – jatkaa aidon ja epäaidon uskonnollisuuden rajankäyntiä. Samalla Tairan ohimennen esiin nostama objektivismin ja relativismin välinen vastakkainasettelu syventyisi.

Tairan teos osoittaa, kuinka akateeminen uskonnontutkimus voi tuoda yleisempään kulttuurikeskusteluun – ja siten osaksi yhteiskunnallisia valtasuhteita – painavia pohdintoja uskonnon asemasta yhä sekavammaksi käyvässä kulttuurissamme. Sujuvahkosti kirjoitettuna kirja soveltuu monien uskontoa sivuavien humanistis-yhteiskuntatieteellisten alojen tutkijoiden ja opiskelijoiden luettavaksi, mutta sen verran raskasta sen tekninen terminologia on, että niin sanottu tavallinen kirkossakävijä (tai henkisyysfiilistelijä) jättänee sen lukematta.